

Premeny životného štýlu – sociologické východiská a predpoklady¹

Ivan Chorvát²

Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií, FF UMB, Banská Bystrica

Lifestyle Changes – Sociological Assumptions. Lifestyle is a complicated and ambivalent concept that can be used as a tool for reflecting social change. The operationalization of this concept is rather difficult, and if it is done, lifestyle is mostly reduced to the spheres of leisure and material consumption. In this article, it is argued that nowadays, when previously solid institutions have become optional, lifestyle has also been influenced by individual choices in the spheres of paid work and private life. Therefore, the article focuses on a description of changes in four main areas of everyday life that influence individual and group lifestyles in a decisive way: paid work, leisure, consumption, and family and intimate life. These changes indicate that people's lives have become more differentiated, not only through a manifestation of traditional social distinctions (such as income and social status), but to a large extent also through spheres that previously were able to provide people with feelings of stability and certainty.

Sociológia 2015, Vol. 47 (No. 1: 5-30)

Key words: *lifestyle; work; leisure time; consumption; identity; family; intimacy*

Cieľom príspevku je nahliadnuť na dnes pomerne široko používaný, využívaný, ba i zneužívaný koncept životného štýlu a užšie vymedziť jeho základné dimenzie, ktoré by mohli napomôcť k tomu, aby sa životný štýl či životný spôsob stali pojmom, ktorý bude pre účely sociologickej analýzy využiteľnejší ako jeden z indikátorov pri výskumoch napríklad životných podmienok, sociálnej štruktúry, spoločenského statusu a iných dôležitých oblastí záujmu sociológie a spoločenských vied. Naším zámerom nie je komplexnejšia analýza životného štýlu, jednotlivých vymedzení tohto pojmu a skúmaní historických premien jeho chápania. Na túto tému vyšlo v českej sociologickej produkcii v poslednej dobe niekoľko knižných prác³, ktoré sa venujú sociológii životného štýlu a životného spôsobu, tieto pojmy konceptualizujú, podrobnejšie rozoberajú teoretické otázky variantnosti životných spôsobov či štýlov (Duffková – Urban – Dubský 2008), venujú sa premenám spôsobu života,

¹ Štúdiá vznikla ako súčasť riešenia grantových projektov VEGA 1/1132/11 Premeny životného štýlu v súčasnej slovenskej spoločnosti a APVV-0309-11 Slovenská spoločnosť v medzinárodných komparatívnych výskumoch: pred krízou a počas krízy.

² Korešpondencia: Doc. Ivan Chorvát, CSc., Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií, Univerzita Mateja Bela, Cesta na amfiteáter 1, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika. E-mail: ivan.chorvat@umb.sk

³ V Československu sa záujem o problematiku životného štýlu ako súčasť sociologického skúmania objavil a najvýraznejšie prejavil v 60. rokoch minulého storočia, keď sa stal súčasťou veľkého výskumu sociálnej stratifikácie (pod názvom Československá spoločnosť). V tomto období českí sociológovia dokonca pokladali výraz životný štýl za svoj príspevok k budovaniu sociologického pojmoslovia. V ďalších desaťročiach sa v Československu ani v iných socialistických krajinách výraz životný štýl nepoužíval, bol skôr nahradený pojmom životný spôsob. (Linhart 1996: 1247) Táto skutočnosť sa odrazila aj v textoch, ktoré sa objavovali v časopise Sociológia. V 70. a 80. rokoch minulého storočia v ňom bolo publikovaných niekoľko štúdií, ktoré sa takmer výhradne a v súlade s dobovým ideologicko-apologetickým zameraním sociológie venovali obhajobe tzv. socialistického spôsobu života (pozri napríklad tematicky zamerané šieste číslo ročníka 8 z roku 1976). Po roku 1990 sa téma životného štýlu či spôsobu života z časopisu Sociológia úplne vytratila.

kultúrnym rámcom i sociálnym determinantom životného spôsobu a niektorým špecifickým témam, ako sú spotrebný život, luxus, móda, ktoré sú so životným spôsobom a životným štýlom tradične spájané. (Kubátová 2010)⁴ Okrem týchto prác, ktoré majú prehľadový a učebnicový charakter, spomenieme i najnovšiu publikáciu, ktorá vyšla pod editorstvom H. Kubátovej (2013) a okrem analýzy viacerých teoretických prístupov spôsobu života a niektorých charakteristík životných štýlov neskorej modernity sa zameriava na kontexty, ktoré majú významný vplyv na súčasné spôsoby života (kontexty náboženstva, zdravia a zdravého životného štýlu, sexuality a spotreby). Z mladšej generácie českých sociológov znamenajú veľký prínos pre sociologické skúmanie životného štýlu práce viac empiricky orientovaného autora J. Šafra (2008; 2012), ktorý skúma životný štýl v kontexte sociálnej stratifikácie.

V ďalších častiach tohto textu sa zameriame na opis zmien v štyroch základných sférach každodenného života, ktoré podľa nášho názoru v rozhodujúcej miere ovplyvňujú, rámcujú a utvárajú životný štýl jedincov či významných sociálnych skupín⁵ v súčasných moderných (nielen západoeurópskych) spoločnostiach a ktoré sa výrazným spôsobom podieľajú na premenách súčasných spôsobov života a na pluralizácii životných štýlov. Sú to sféry práce (v zmysle plateného zamestnania), voľného času, spotreby, rodinného a partnerského života. Výber týchto segmentov života pravdaže nie je jediný možný, iní sociológovia môžu zdôrazňovať aj iné determinanty, napríklad z oblasti kultúry, z náboženskej oblasti, zo sféry participácie na verejnom živote a politike. Domnievame sa však, že pri potrebe zahrnúť do empirického skúmania kategóriu životného štýlu (pri výskume nejakej všeobecnejšej témy, v ktorej životný štýl či sociálny status nie je hlavným predmetom výskumu) je možné široko chápanú a ťažko empiricky uchopiteľnú kategóriu životného štýlu redukovať a vymedziť ho ako kombináciu charakteru práce, spôsobov využívania voľného času, typu spotrebiteľského správania a usporiadania rodinného a partnerského života.

Premeny chápania životného štýlu v sociológii

Najprv sa však v stručnosti pozrieme na najčastejšie spôsoby vymedzenia životného štýlu v sociologickej literatúre. Vyjdeme od najvšeobecnejších

---

⁴ Hoci je v spomínaných prácach venovaný priestor samostatnému vymedzeniu pojmov životný spôsob, životný štýl, prípadne aj životný sloh, autori nakoniec takmer jednotne prichádzajú k záveru, že je možné tieto termíny považovať za synonymá a že väčšinou nie je možné ani vhodné rozlišovať medzi pojmami životný spôsob a životný štýl a všeobecne vymedzovať ich odlišný obsah (Kubátová 2010; Duffková – Urban – Dubský 2008). J. Linhart (1996) vo „Velkom sociologickom slovníku“ taktiež konštatuje, že v západnej sociologickej produkcii je v posledných desaťročiach preferovaný termín životný štýl (*life style*) a väčšinou je používaný súběžne s termínom spôsob života (*way of life*), často ako synonymum (s. 1247).

⁵ Významných svojou početnosťou i vplyvom na spôsob života a hodnotovú orientáciu väčšiny spoločnosti (okrem tých segmentov spoločnosti, ktoré si vedome, t. j. nie napríklad z ekonomickej nevyhnutnosti, volia alternatívny spôsob života).

definícií. „Velký sociologický slovník“ charakterizuje životný štýl ako „štruktúrovaný súhrn životných zvykov, obyčají resp. akceptovaných noriem, nachádzajúcich svoj výraz v interakcii, v hmotnom, vecnom prostredí, v priestorovom správaní a v celkovej štylizácii“. (Linhart 1996: 1246) Podobne všeobecnú charakteristiku, ale z abstraktnej roviny definícií sociologického slovníka prevedenú do konkrétnejšej a zrozumiteľnejšej podoby, ponúka učebnica *Sociologie životního stylu*, podľa ktorej životný štýl „je spôsob, akým ľudia žijú – teda ako bývajú, stravujú sa, vzdelávajú sa, správajú sa v rôznych situáciách, zabávajú sa, pracujú, spotrebovávajú, vzájomne komunikujú, konajú, rozhodujú sa, cestujú, vyznávajú a dodržiavajú určité hodnoty, starajú sa o deti, pestujú potraviny, vyrábajú atď.“ (Duffková – Urban – Dubský 2008)

Od takýchto všetko zahrňujúcich definícií prejdeme k špecifickejšim vymedzeniam. Časté a v sociológii dlhú dobu dominantné bolo vnímanie životného štýlu ako diferencujúceho znaku spoločenských tried, t. j. ako jedného z dôležitých atribútov sociálnej stratifikácie. Tento prístup je nepochybne inšpirovaný Weberovým stratifikačným chápaním sociálnej štruktúry, v ktorom významnú úlohu zohráva pojem statusová skupina. Jedným zo znakov statusovej skupiny u Webera je okrem podobného sociálneho pôvodu, prestíže, vzdelania a iných atribútov tiež rovnaký či podobný životný štýl⁶. Rozdiely v životných štýloch sú tak výsledkom odlišnej pozície v spoločenskej štruktúre. Významným reprezentantom takéhoto chápania v modernej sociológii je Pierre Bourdieu, v ktorého teórii i výskumnej práci je koncept životného štýlu veľmi dôležitý. (Pozri Petrusek 2000; Chorvát 2013) Životné štýly sú u neho symbolickým vyjadrením spoločenského postavenia, respektíve podľa Bourdieua je možné tiež povedať, že jednotlivé pozície v sociálnom poli sa vyznačujú odlišnými ekonomickými zdrojmi i kultúrnymi záujmami, ktoré sa v spoločnosti prejavujú v rôznorodosti životných štýlov. Bourdieu zvyrazňuje predovšetkým kultúrne pozadie nerovností, na základe odlišných praktík a hodnôt, na základe odlišného vkusu⁷. Jiří Šafr práve v nadväznosti na Bourdieuho chápanie konceptualizuje životný štýl „ako manifestovaný kultúrny vkus a konanie, ktoré napomáhajú vymedzovať symbolické kultúrne medziskupinové hranice... statusových skupín alebo sociálnych tried.“ (Šafr 2008: 25)

---

⁶ Podľa Webera status „je typicky založený na: a) štýle života, b) formálnom vzdelávaní, c) dedičnej prestíži alebo d) prestíži povolania.“ (Weber 1946: 305-306) Okrem Webera je možné koncept životného štýlu či štýlu života vysledovať aj u ďalších dvoch klasikov sociológie – Veblena a Simmela. Weber bol pravdepodobne tým autorom, ktorý priniesol termín životný štýl do všeobecného sociologického povedomia.

⁷ Podľa Bourdieua je vkus organizujúcim princípom predmetov vlastníctva, toho, čo máme a ľudí, s ktorými sa stýkame, aj preto poznamenáva, že často hovoríme o ľuďoch, ktorí sa k sebe dobre hodia, o priateľoch, ktorí o sebe hovoria, že majú rovnaký vkus. Je to „systém klasifikačných schém, ktoré sa len čiastočne stávajú uvedomovanými, aj keď pri vzostupe na rebríčku sociálnej hierarchie je životný štýl vo vzrastajúcej miere záležitosťou toho, čo Weber nazýva štylizáciou života.“ (Bourdieu 2010: 169)

Na tomto mieste bude vhodné zmieniť sa o už spomínanom klasickej výskume československej spoločnosti z roku 1967, v rámci ktorého sa stalo skúmanie životného štýlu súčasťou sociálnej stratifikácie. V ňom bol životný štýl vymedzený ako jedna z významných dimenzií sociálneho statusu⁸ a redukovaný na spotrebu a trávenie voľného času. V rámci spotreby bola sledovaná úroveň spotreby a vybavenia domácnosti (údaje o byte, vybavenie predmetmi dlhodobej spotreby – práčka, chladnička, mixér, vysávač, televízor, auto, fotoaparát, gramofón, lyžiarske vybavenie, knižnica a pod.), v rámci voľného času bol sledovaný spôsob trávenia voľného času – počet dovolení v zahraničí, návštevy galérií, koncertov, divadelných predstavení, využívanie služieb verejných knižníc, čítanie odbornej literatúry, sledovanie informácií z kultúry, koníčky respondentov, vzťah k vážnej hudbe atď. (Linhart 1969) Údaje týkajúce sa oboch oblastí, t. j. voľného času a spotreby, boli potom súčasťou i ďalších výskumov realizovaných sociológmi v Československu v rokoch 1978, 1984 a 1993⁹. V nich bol životný štýl sledovaný vo svojej materiálnej a kultúrnej dimenzii. Materiálny aspekt životného štýlu bol operacionalizovaný indikátorom vybavenosti domácnosti predmetmi dlhodobej spotreby a kultúrny aspekt životného štýlu bol operacionalizovaný indexom kultúrnych aktivít voľného času (resp. mimopracovnej doby)¹⁰.

Pojem životný štýl sa v sociológii, a veľmi často tiež v bežnom diskurze, spája so zvláštnosťami určitých skupín, ktoré sa vyhranili voči väčšinovej spoločnosti. Tieto skupiny sa obyčajne definujú ako subkultúry (najčastejšie ako subkultúry mládeže), ktoré sa vyznačujú určitými špecifickými charakteristikami a svojbytným „životným štýlom“¹¹.

Približne od 80. rokov minulého storočia sa začína životný štýl v sociologickej literatúre čoraz častejšie a exkluzívnejšie spájať s oblasťou spotreby a konzumnej kultúry. Proces individualizácie životných štýlov je podporený

---

⁸ Súhrnný sociálny status bol v týchto výskumoch rozložený na mocensko-materiálny status, ktorého indikátory boli: postavenie v riadení a výška príjmu, a kultúrno-meritokratický status, ktorý bol operacionalizovaný stupňom vzdelania, zložitostou vykonávanej práce a životným štýlom. (Linhart 1969; Kubátová 2010)

⁹ Ako uvádzajú Machonin, Tuček a kol. (1996), v rokoch 1978 a 1984 išlo o výskumy pripravené sociológmi z Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV. O výskume z roku 1978 sa bližšie nezmiňujú, zrejme však išlo o výskum triednej a sociálnej štruktúry ČSSR 1978. Zber údajov výskumu z roku 1984 „Šetření třídní a sociální struktury obyvatelstva ČSSR v roce 1984“ bol realizovaný Federálnym štatistickým úradom, v citovanej publikácii sú uvádzané údaje z výberového súboru dospelého obyvateľstva Českej republiky, ktorý tvoril 10 231 respondentov. V roku 1993 išlo o medzinárodný komparatívny výskum sociálnej stratifikácie vo východnej Európe po roku 1989, na ktorom sa za Českú republiku podieľal národný tím Sociologického ústavu AV ČR v Prahe. Národný výberový súbor v ČR zahŕňal 4 736 opýtaných. S dátami z výskumov v rokoch 1984 a 1993 pracuje aj J. Šafr (2012) pri svojom skúmaní vývoja vybraných indikátorov trávenia voľného času v Českej republike v rokoch 1984 až 2011.

¹⁰ Boli to tieto kultúrne aktivity: 1. návšteva divadiel, koncertov, výstav; 2. štúdium odbornej literatúry; 3. chodenie do prírody, šport, turistika; 4. čítanie krásnej literatúry; 5. návštevy priateľov; 6. návštevy reštaurácií, kaviarní, zábav; 7. ručné práce; 8. náročnejšie fyzické práce doma. (Kubátová 2010)

¹¹ Autori nedávno vydaného textu „populárnej sociológie (ne)populárnych problémov v podobnej súvislosti píše o „sociálnej existencii skupín, ktoré provokujú verbálne či vizuálne, esteticky, štýlovo, módu v obliekaní, typom účesu, štýlom jazyku, výrazmi, ktoré používajú, svojimi postojmi, videním, vedením i nevedením, ale nezriedka trebars len hygienickými návykmi, mnohokrát krajne liberálnym vzťahom k návykovým látkam atď.“ (Petrušek – Balon 2011: 111)

prechodom od unifikujúcich podmienok priemyselnej výroby k rôznorodjším pracovným podmienkam vo sfére služieb. (Keller 2011) Zmeny vo výrobných technológiách a odklon od fordistickej masovej produkcie umožnili väčší výber spotrebných predmetov a vytváranie segmentovanejšieho a diferencovanejšieho spotrebiteľského trhu, ktorý už nezávisel na jednej dominantnej móde. Životný štýl sa vzťahuje k členstvu v určitej spotrebiteľskej skupine, k individualite, sebavyjadreniu. Pri výbere produktov prestávajú platiť pravidlá viazané na určitú statusovú skupinu (už žiadne pravidlá, len sloboda výberu!). Osvojovanie určitého štýlu vyjadreného výberom oblečenia, jedla, nápojov, voľnočasových aktivít, spotrebných tovarov prekonáva hranice predtým pevne ohraničených statusových skupín. (Featherstone 1991)¹² Spôsoby života, čoraz viac určované spotrebiteľským trhom, nachádzajú svoj odraz aj v terminológii, keď sa termín životný štýl začína vnímať zúžene a prevažne spomínať v súvislosti s „konzumnými životnými štýlmi“. Životný štýl redukovaný prevažne na konzumné správanie začína byť chápaný predovšetkým ako záležitosť osobnej voľby, individuálneho výberu.

Takéto zúžené vymedzenie životného štýlu je však neskôr podrobované kritike. A. Giddens (1991) pranieruje triviálne chápanie životného štýlu, ako býva prezentované v populárnych časopisoch a reklamách. Súhlasí s tým, že základnou zložkou každodenných aktivít jedince je voľba. Aj v predchádzajúcich typoch spoločností si ľudia denne volili z určitého repertoáru vzorov správania, v týchto voľbách im však napomáhali tradície a ustanovené zvyky. Modernita však konfrontuje jedincov s nutnosťou omnoho komplexnejších volieb a len v obmedzenej miere ponúka návody na to, ktoré voľby uprednostniť. V situácii neskorej modernity Giddens namiesto aspektu slobody voľby životného štýlu zdôrazňuje nutnosť voľby – životný štýl sa pre jedince stáva nevyhnutnosťou. Podstata nespočíva v tom, že si nejaký životný štýl vyberáme, respektíve sa podľa neho orientujeme, ale že sme nútení tak urobiť. Nemáme na výber, nejaký životný štýl si skrátka musíme zvoliť. Hranice a perspektívy sociálneho života sú dnes otvorené, kontexty, v ktorých jedinec koná, i authority, ktorým sa podriaďuje, môžu nadobúdať rôznorodú podobu, aj z týchto dôvodov voľby viazané na životný štýl nadobúdajú na dôležitosť pri konštituovaní a prezentácii vlastnej identity. Giddens definuje životný štýl ako „viac či menej integrovaný súbor praktík, ktoré jedinec realizuje nielen preto, že naplňajú jeho utilitárne potreby, ale aj preto, že dávajú materiálnu podobu výpovediam o vlastnej identite“. (Giddens 1991: 81) Vidíme teda, že dôležitú

---

¹² Životný štýl v tomto chápaní už nemá za úlohu reflektovať triednu pozíciu človeka v spoločnosti, t. j. nie je pokladaný len za sekundárny jav v rámci sociálnej štruktúry, ale je svojbytným fenoménom, ktorý tento status môže definovať, resp. spoludefinovať. V tomto prístupe začína životný štýl plniť úlohu výraznejšieho zdroja diferencií než je ju schopný plniť klasicky definovaný socioprofesionálny status, a to v situácii, v ktorej už jedinec nie je tak fatálne zviazaný so svojim bezprostredným sociálnym prostredím; má možnosť čerpať svoju osobnú i sociálnu identitu z rôznych zdrojov. (Šmídová 1992)

úlohu v tomto chápaní zohráva pojem identity. Všetky voľby, ktoré jedinec v tomto kontexte činí, nie sú len voľbami o tom ako konať, ale aj kým byť. A čím posttradičnejšie je prostredie, v ktorom sa jedinec pohybuje, tým viac sa životný štýl dotýka samotného jadra sebaidentity, jej utvárania, prezentácie a premien. (Tamže)

Identita je vôbec pojmom, ktorý sa stal v sociológii a v spoločenských vedách v posledných dvoch-troch dekádach veľmi frekventovaným a módnym, čo súvisí s ďalším významným javom, ktorý sa viaže na postmodernú (či neskoro modernú) dobu – na premeny individualizmu. Petrussek s Balonom ukazujú, ako sa donedávna individualizmus spájal prevažne s pozitívnymi spoločenskými atribútmi – emancipáciou, sebauvedomením, silnou motiváciou k výkonu, ako forma ľudského usporiadania vecí, v ktorom individuálne aktivity vytvárajú spoločné blaho i základy sociálnych inštitúcií, poriadku a tradícií. V časoch neskorej modernity sa však individualizmus „patologizuje“. Spoločenský tlak na individuum v rozvinutej konzumnej spoločnosti vedie k atomizácii spoločnosti a následne i k tomu, že sa sféra voľby a slobodného rozhodovania sústreďuje do oblasti spotreby, ktorej dôležitou úlohou je potláčanie pocitov úzkosti a strachu. Táto situácia nachádza svoj odraz v sústredení sa človeka na individuálne životné stratégie, na individualizovaný životný štýl. (Petrusek – Balon 2011: 104-106)

V podobných intenciách uvažuje poľská autorka M. Jacyno, pre ktorú je pojem životný štýl v súčasnej sociológii spájaný s kultúrou individualizmu, s vytváraním priestoru sebavyjadrenia jednotlivca¹³. Podobne ako Giddens pripisuje životnému štýlu význam voľby, nielen v zmysle slobody voľby, ale i nutnosti voľby. Životný štýl sa stáva „spôsobom, ktorým jedinec utvára seba samého, a ono presvedčenie o možnosti a nutnosti sebavytvárania je pre kultúru individualizmu konštitutívne“. (Jacyno 2012: 48-49) Aj v tomto chápaní životného štýlu predovšetkým ako vyjadrenia identity, spôsobu konštruovania seba samého i ako formy odkazu pre iných sa zdôrazňuje, že „životný štýl a kultúra už neodrážajú sociálnu štruktúru.“ (Tamže: 48) Samozrejme nie je možné poprieť fakt, ktorý zmieňuje Giddens (1991), že dostupnosť rôznych životných štýlov je diferencovaná, avšak ani stav chudoby a minimálne možnosti využívať trhovú ponuku ešte neodstraňujú reflexívnosť či možnosť výberu – voľba je, zdôrazňuje Jacyno s Giddensom, stavom a nutnosťou neskorej modernity. To, že aj nižšie triedy prijímajú étos individualizmu

---

¹³ Jacyno (2012) poznamenáva, že dôvod, prečo sa začal pripisovať veľký význam štýlu života, tkvie v kultúrnej revolte sedemdesiatych rokov.

a snahu byť samým sebou uplatňujú vo svojich životných stratégiách, vedie k strate ich skupinovej identity. (Jacyno 2012)¹⁴

Životný štýl sa stáva novým typom väzby – nie je už len voľbou, ktorá indikuje a vyjadruje príslušnosť k určitej skupine typu spoločenskej triedy. Je putom, ktoré spája jedincov do komplexných, extenzívnych a vzájomne sprostredkujúcich významových sietí. (Sulkunen 2009)

V nedávnej dobe sa objavili i názory, ktoré kritizovali dôraz na konzistentnosť a koherentnosť sociálnych činností a aktivít spájaných so životným štýlom. Niektoré z nich naopak zdôrazňovali moment rozporu, napätí a inkonzistencií, ktoré sú typické pri zmene životného štýlu, alebo vychádzali zo skutočnosti, že ľudia sa niekedy prezentujú viacerými životnými štýlmi a sú schopní situačne si vyberať medzi niekoľkými „balíkmi“ koherentných praktík tvoriacich konkrétny životný štýl. Janet Lorenzen (2012) tvrdí, že nekonzistentnosti sú pri sledovaní životného štýlu jedincov skôr pravidlom ako výnimkou. Vysvetľuje, že životný štýl je sústavne prebiehajúcim, dynamickým a neuceleným procesom, pri ktorom dochádza k postupným zmenám, s kontinuitou starších objektov a činností, ktoré sa však môžu vyskytovať v nových kontextoch a významoch a preberaním ďalších kompatibilných praktík.

Z uvedeného prehľadu je zrejmé, že životný štýl je komplikovaný a nejednoznačne chápaný jav, ktorý sa využíva ako nástroj na reflektovanie spoločenskej zmeny. Ťažko sa operacionalizuje a v prípadoch, keď sa tak deje, sa väčšinou redukuje na oblasť voľného času a materiálnej spotreby. V dnešnej dobe významných zmien sa však dôležitými sférami voľby stávajú aj donedávna pevne určené inštitúcie. Aj preto dnes do životného štýlu vstupujú aj individuálne voľby vo sférach práce a privátneho života. Práca a životný štýl už nie sú dve úplne oddelené sféry, voľba práce a pracovného milieua formuje základný element orientácií životného štýlu. (Giddens 1991) Navyše, na životný štýl v súčasnosti vo zvýšenej miere vplyvajú aj zmeny v distribúcii práce, napríklad znižujúca sa ponuka pracovných príležitostí vo sfére štandardizovaného plného zamestnania a posun k systému neúplných a flexibilných foriem zamestnania (Beck 2004) či rast nezamestnanosti. Môžu to byť samozrejme aj individuálne okolnosti a preferencie jedincov, ktoré zohrávajú svoju rolu – niektorí sa snažia o druhé, ba i tretie zamestnanie, iní vyhľadávajú prácu na skrátenej úväzok a aj možnosť nepracovať môže byť v niektorých prípadoch záležitosťou osobnej voľby. Jacyno zdôrazňuje, že v kultúre individualizmu je to čoraz viac i voľba partnera, ktorú motivuje určitý štýl života a že je jednou z voľieb, ktorá k životnému štýlu patrí. (Jacyno 2012) Nakoniec samotný fakt, či človek vstupuje do stáleho manželského či

---

¹⁴ Na príklade vymedzovania a chápania pojmu životného štýlu sa prejavuje tradičná sociologická dichotómia – tendencia vysvetľovať spoločenské javy a procesy z pozície aktéra, ako je to v prípade dôrazu na identitu, alebo štruktúry, ako môžeme vidieť v prípade starších prístupov, ktoré spájajú životný štýl s triednym postavením.

partnerského zväzku a či v rámci tohto spolužitia sa rozhodne mať deti je v súčasnosti dôležitým diferenciacným činiteľom, ktorý významným spôsobom ovplyvňuje spôsob života a životný štýl. Aj preto pri skúmaní životného štýlu považujeme za vhodné zaradiť popri premenných mapujúcich spotrebu a voľný čas aj tie, ktoré sa týkajú formy zamestnania a podobu partnerských vzťahov či rodinného usporiadania.

V nasledujúcich častiach sa stručne zamyslíme nad vývojom práve v tých sférach, ktoré podľa nášho názoru najviac ovplyvňujú životný štýl jedincov a tým sa pokúsime náš výber týchto sfér pre možnú konceptualizáciu a operacionalizáciu životného štýlu v empirickom výskume legitimizovať.

Je práca ešte dôležitá?

Pre členov modernej spoločnosti sú práca a zamestnanie kľúčovou charakteristikou každodenného života a to nielen kvôli tomu, že sú zdrojom živobytia. Vyznačujú sa aj inými dôležitými stránkami, ktoré sú pre človeka prítiažlivé, aj keď nie vždy celkom zjavné. Práca v podobe plateného zamestnania umožňuje jedincom uplatniť ich znalosti a schopnosti, dáva prežívaniu každodennosti určitý poriadok a systém, je zdrojom statusu, sociálnych kontaktov i vyjadrením osobnej identity.

Vo všetkých kultúrach tvorí práca základ ekonomiky a je spätá s charakterom širšieho ekonomického systému. Práca vo forme zamestnania však v industriálnej civilizácii nadobudla taký význam, aký dovtedy v histórii ľudstva nemala. Bola vnímaná ako základ budúcnosti, pokroku a spoločenského poriadku, ako zdroj bohatstva a eliminácie biedy. Prostredníctvom platenej práce v industriálnej spoločnosti bolo ľahšie (aj keď nie celkom samozrejme) prekonať v tradičnej spoločnosti značne nepriepustné hranice spoločenskej triedy; aj človek vyrastajúci predtým v chudobných pomeroch mohol svojou usilovnosťou, pracovitnosťou, vytrvalosťou prípadne zručnosťou i ochotou zaškoliť sa na kvalifikovanejšiu pozíciu dosiahnuť vyšší príjem a na statusovom rebríčku sa posunúť na vyššie pozície. Ako pripomína Z. Bauman, práca tvorila jediný prijateľný spôsob, akým mohol človek ovplyvňovať kvalitu svojho života, bola „základnou morálnou normou riadiacou individuálne správanie i základným hľadiskom, z ktorého jednotlivec posudzoval, plánoval a upravoval svoj životný štýl ako celok.“ (Bauman 2003: 88-89)

Prechod modernej trhovej spoločnosti do svojej postindustriálnej (či spotrebiteľskej) fázy znamenal podľa názoru mnohých sociológov¹⁵ koniec takto chápanej práce a jej výsadného postavenia v životoch jedincov (ale i z hľadiska spoločenského a systémového), práce, ktorá predstavovala základný integrujúci prvok spoločnosti. Jej postavenie sa mení a napríklad na

---

¹⁵ Za všetkých menujme napríklad Z. Baumana, U. Becka, A. Gorza, J. Rifkina a R. Senneta.

individuálnej úrovni už rozhodne „nemôže súťažiť s osobnou nezávislosťou, sebaúctou, rodinnou spokojnosťou, zábavou a radosťami konzumu ani materiálnymi statkami ako podmienka individuálneho šťastia a uspokojenia.“ (Bauman 2003: 93)

Čo oprávňovalo sociológov k tvrdeniam o poklese významu práce? Už od 60-tych rokov 20. storočia vo vyspelých západných krajinách nepochybne došlo k urýchleniu zmien v štruktúre zamestnanosti, keď pod vplyvom rapidných technologických i organizačných zmien začal klesať podiel manuálne pracujúcich ľudí zamestnaných v priemysle a bol zaznamenaný nárast pracovných príležitostí v službách¹⁶. Z ďalších významných trendov je možné spomenúť i postupné skracovanie pracovného týždňa, nové vzorce nezamestnanosti vrátane jej rastu, obmedzovanie cezčasov, znižovanie celkovej doby strávenej v pracovnom procese – to všetko prispieva k tomu, že práca už prestáva ponúkať „bezpečnú os, okolo ktorej je možné sa otáčať a odvodzovať od nej definíciu seba samého, svoju identitu a svoj životný plán“. (Bauman 2002: 223) Dochádza k posunu od etiky práce charakteristickej pre industriálnu spoločnosť k uvoľnenejšiemu postoju k práci, k zmene chápania kariéry, k hľadaniu nových ciest v práci a nových vzťahov medzi zamestnaním a súkromným životom. V čase, keď práca prestáva byť etickým základom spoločnosti, získava iný význam, ktorý Bauman nazýva estetickým. Znamená to, že už nie je dôležité, či má naša práca nejakú dôležitosť z hľadiska prínosu komunite, národu, ľudstvu, či prispieva k všeobecnému prospechu. Vďaka obrovskej špecializácii jednotlivých pracovných činností a veľmi komplexnej delbe práce existuje už len málo povolání, v ktorých je badateľný priamy a nesprostredkovaný všeobecný prospech človeka pracujúceho v určitej pozícii. Namiesto toho sa od práce očakáva, že nám bude potešením, radosťou alebo reálnejšie, že nás aspoň nebude príliš otravovať. (Bauman 2002) Nassehi (2000) si všíma, že sa už nevolá ani tak po získavaní identity prostredníctvom práce ako po práci, ktorá je vyjadrením identity, primárne budovanej v iných oblastiach života, ktoré už nutne nesúvisia s plateným zamestnaním.

U. Beck (2004) tiež hovorí o prevrate vo vzťahu medzi prácou a životom. O niekoľko rokov sa zvýšila priemerná očakávaná dĺžka života, obdobie pracovnej aktivity sa skrátilo vďaka neskoršiemu nástupu ľudí do zamestnania (čo súvisí s dlhším obdobím stráveným štúdiom) a skoršiemu odchodu do dôchodku, niekoľkonásobne vzrástli reálne mzdy, čo prispelo k tomu, že sa život ľudí v značnej miere oslobodil od jarma námezdnej práce. Táto emancipačná vlna teda uviedla do pohybu životné podmienky ľudí ani nie tak

---

¹⁶ Ponuka práce v službách však nedokázala dostatočne saturovať dopyt po práci tých, ktorí museli uvoľňovať svoje pozície v priemyselnej výrobe či pri dobývaní nerastných surovín. Obrábači kovov, baníci či prístavní robotníci väčšinou nemohli zaujať pozície ako konzultanti cestovných kancelárií, kultúrni pracovníci, pracovníci v reklame a public relations či ekonomickí poradcovia.

v práci ako skôr mimo práce. „Nové materiálne a časové možnosti rozvoja idú ruka v ruku s lákadlami masovej spotreby a vedú tak k tomu, že miznú kontúry tradičných životných foriem a sociálnych prostredí.“ (Beck 2004: 124)¹⁷

Tými tradičnými životnými formami a prostrediami pre človeka v dobe modernity boli rodina a povolanie a ešte v polovici 60-tych rokov 20. storočia nachádzame v sociologickej literatúre zmienky o nich ako o dvoch veľkých istotách, ktoré ľuďom zostávajú, dávajú ich životom vnútornú stabilitu a sprostredkujú človeku základnú sociálnu skúsenosť. V súčasnosti však môžeme pozorovať, že povolanie (a do istej miery aj rodina) stráca svoje niekdajšie istoty a funkcie a dochádza nielen k restratifikácii v profesijnej a kvalifikačnej štruktúre, ale aj k „antiindustriálnemu racionalizačnému procesu“, ktorý spochybňuje princípy doterajšieho systému zamestnania, systému, ktorý bol predstavovaný „jednotnou normou celoživotnej celodennej práce“ koncentrovanej na jednom mieste. Rozširujú sa „flexibilné, pluralizované formy neúplného zamestnania“ a dochádza k rozdvojeniu trhu práce na „jednotný normálny“ doteraz známy pracovný trh a „flexibilný pluralizovaný trh neúplných zamestnaní“. (Beck 2004: 225-229) Tento druhý trh práce sa neustále rozširuje na úkor prvého a dochádza k masovému rozšíreniu neplnohodnotných foriem práce. (Keller 2010) Zmeny v charaktere práce sú čoraz zjavnejšie, ovplyvňujú individuálne osudy aj spoločenské štruktúry. Ako poznamenáva R. Dahrendorf (1991), práca už nie je riešením spoločenských problémov, ale stáva sa súčasťou problému. Problémom je samotné rozdelenie práce a tiež to, že pravdepodobne nie je dostatok pracovných miest poskytujúcich taký plat, ktorý by väčšine zabezpečoval slušný životný štandard. Vďaka inováciám v oblastiach organizácie i technológie je spoločnosť schopná vyrábať viac s menším množstvom zamestnancov. Práca sa z bremena stáva privilégiom a hoci sú moderné spoločnosti spoločnosťami práce, ktoré boli „vybudované na základe pracovnej etiky a zamestnaneckých miest...“,¹⁸ zdá sa že ich poháňa predstava a zjavne čoraz realistickejšia perspektíva sveta bez práce.“ (Dahrendorf 1991: 224)

V situácii, kedy sa stráca univerzalita zamestnania, jeho unifikujúce podoby (model celodennej celoživotnej práce, t. j. od vyučenia až po odchod na „zaslúžený odpočinok“) i rigorózna prítomnosť platenej práce ako neoddeliteľ-

¹⁷ Ralf Dahrendorf identifikuje štyri základné fázy v živote človeka: raná fáza života predtým, než sa človek môže zamestnať, tá časť dňa, týždňa a roka, keď zamestnaní ľudia nerobia a fáza, keď ľudia odchádzajú do dôchodku. Donedávna tieto tri stránky života súviseli so štvrtou – s prácou. Detstvo bolo prípravou na prácu, obdobím získavania zručností a osvojovania si hodnôt, voľný čas bol oddychom od práce a čerpaním síl pre prácu a dôchodok bol odmenou za dlhú dobu života stráveného prácou. Dnes všetky tieto sféry nadobudli vlastný význam a obdobie ich trvania sa predĺžilo. Svet vzdelania podľa mnohých autorov začal dominovať na úkor práce a vytvoril si vlastné hodnoty, voľný čas podnietil vznik nových odvetví, ľudia získavajú čoraz viac poznania a uspokojenia zo svojich oddychových činností a dôchodok u mnohých trvá i viac ako 20 rokov. (Dahrendorf 1991)

¹⁸ Od platenej práce sa odvodzovali i mnohé občianske, sociálne a politické práva. Dahrendorf (1991) poznamenáva, že pracovné miesta neboli len kľúčom k životným šanciam, ale aj podmienkou pre oprávnenie občianstva (napríklad volebné právo) a oprávnenia sociálneho zabezpečenia.

nej súčasťou tzv. produktívnej a najdlhšej fázy životného cyklu, sa však práca stáva tým viac diferencujúcim a štylotvorným prvkom. Je rozdiel či človek pracuje na plný úväzok, na skrátenej úväzok, či je súčasne zapojený do viacerých neplnohodnotných zamestnaneckých kontraktov, aby uživil rodinu, alebo patrí medzi skupinu workoholikov, ktorí netrávia väčšinu svojho času, vrátane voľných dní a dovolenky v zamestnaní kvôli nevyhnutnosti obživy, ale kvôli tomu, že prvoradý je pre nich úspech v zamestnaní, kariére, ako výzva a hodnota, ktorá dáva ich prežívaniu (dočasne alebo dlhodobo) zmysel¹⁹. Iní trávajú veľa času v práci kvôli tomu, že reflektujú na hodnotu konzumnej spoločnosti, práca pre nich nie je hodnotou, cieľom, ale prostriedkom k vyššej a sofistikovanejšej spotrebe, k exkluzívnejšej dovolenke. Existuje mnoho nešťastníkov, ktorí prácu nemajú a trpia tým oni aj ich rodiny, majú však dostatok voľného času, ktorý môžu rôznymi spôsobmi (viac či menej zmysluplne či voči sebe a okoliu deštruktívne) využívať, a existujú aj tí, ktorí si status nepracujúceho volia zámerne, ako vyjadrenie protestu a alternatívneho spôsobu života, dištancujú sa od hodnôt materializmu a konzumnej spoločnosti. Práca tak ovplyvňuje výrazným spôsobom i voľný čas a spotrebu (v oboch prípadoch ich mieru a obsah) i podoby rodinného a partnerského života. V súvislosti s jednotlivými sférami platí, že kým v industriálnej spoločnosti bol výkon rol v jednotlivých sférach jasne časovo a priestorovo oddelený a pevne daný a človek pri výkone jednej roly bol oslobodený od starostí a nárokov inej sféry, v súčasnosti platí, že výkon rol v jednotlivých oblastiach (napríklad v oblastiach práce a rodiny) nie je natoľko nezávislý a ľudia majú ťažkosť chrániť jednu oblasť pred starosťami a požiadavkami vyplývajúcimi z iných domén. Typ práce (nielen v zmysle odlišnej prestíže rôznych povolání) zjavne ovplyvňuje výber životného štýlu a ovplyvňuje aj voľby, ktoré jedinec či domácnosť uplatňujú v ďalších doménach svojho života.

Práca teda čiastočne stráca svoju významnosť (rozhodne však nie svoju ekonomickú funkciu). Kde však potom človek nachádza zmysel, spoločenský význam a solidaritu, identifikáciu s druhými? Čiastočne – ale viac než predtým, vo sférach konzumu a voľného času, ktorým budeme venovať priestor v nasledujúcich častiach.

---

¹⁹ Nie vždy musí ísť o ľudí, ktorí patria do vyšších priečok socioekonomického rebríčka, ich spoločenské postavenie môže byť rôznorodé, ako aj okolnosti a motívy, ktoré ich k stavu „pohltenosti pracou“ vedú (napríklad vysoká odbornosť a kompetencia odborníka, pre ktorého práca v jeho životných plánoch reprezentuje sebauplatnenie, uznanie, sebaúctu a autonómiu, či na druhej strane vysoké nasadenie v práci ako kompenzácia nedostatku sociálnych vzťahov a uspokojenia sociálnych potrieb).

Môcť si dovoliť nemať voľný čas...

Voľný čas, tak ako ho vnímame dnes (t. j. ako sféru osobnej slobody a individuálnej voľby, keď jedinec môže robiť to, čo „sám uzná za vhodné“), je produktom modernej industriálnej spoločnosti, dieťaťom priemyselnej revolúcie. Nechceme tým samozrejme navodiť dojem, že v predindustriálnej spoločnosti prevažná väčšina obyvateľstva trávila svoj čas len ťažkou prácou a regeneráciou pracovnej sily prostredníctvom uspokojovania základných potrieb. Podstatou voľného času v modernej spoločnosti je jeho masový charakter, t. j. týka sa prevažnej väčšiny členov spoločnosti, zároveň je však individualizovaný, človek s ním disponuje relatívne samostatne a v jeho rámci sa nepodriaďuje kolektívnej kontrole napr. prostredníctvom rituálu či náboženského predpisu. (Pácl 1996)

Industriálna spoločnosť zmenila charakter výroby, presunula produkciu z privátnej sféry do verejného priestoru továrne, stanovila pevný pracovný čas, čím umožnila vytvorenie jasne oddeleného mimopracovného času. Týmto priestorovým i časovým oddelením výroby, ktorá má masový charakter, vytvorila sféru univerzálneho a individualizovaného voľného času²⁰. Ekono- mika založená na masovej produkcii bola podmienená masovou spotrebou vyrábaných predmetov. Organizácia masovej výroby tak ide ruka v ruke s organizáciou spotreby a voľného času. Industriálna spoločnosť hlavne v priebehu druhej polovice 20. storočia podľa Gillesa Lipovetskeho nastúpila cestu sústavnej stimulácie spotreby, komercionalizácie a rozmnožovania potrieb. „V priebehu niekoľkých desiatok rokov priniesla *affluent society* hlbokú premenu spôsobu života a mravov, nastolila novú hierarchiu smerovania a presadila nový vzťah k veciam i k času, k sebe samému i k druhým.“ (Lipovetsky 2007: 13)

Aj podľa Jeana Baudrillarda čas nadobúda privilegovanú pozíciu a dopyt po tomto špeciálnom statku už v ničom nezaostáva za dopytom po ostatných cenných hodnotách. Kvalita voľného času, jeho obsah a rytmus, to, či je vzhľadom na požiadavky práce reziduálnou alebo autonómnou kategóriou, sa stávajú diferencujúcimi kritériami, ktoré oddeľujú od seba jedincov, jednotlivé spoločenské triedy a kategórie obyvateľstva. Nie však len v zmysle veb-

---

²⁰ Moderná industrializovaná spoločnosť transformovala sociálny čas; abstraktný a objektivizovaný čas sa stal organizujúcim princípom každodenných aktivít – bez ohľadu na počasie, ročnú dobu alebo iné prírodné či prirodzené javy. Výsledkom bola pravidelne opakovaná štruktúra každodenných aktivít, ktorú mnohí sociológovia analyzujúci modernitu (napr. A. Giddens) nazývajú rutinizáciou moderného života. Táto rutinizácia sa kľúčovým spôsobom prejavila v oblasti práce: „práca začala byť organizovaná ako časom a priestorom ohraničená aktivita oddelená od hry, náboženstva a sviatku“. (Urry 2002: 19) Tak došlo i k rutinizovanému oddeleniu pracovného času a voľného času, súkromnej sféry od sféry verejnej. Podmienky organizovanej, racionalizovanej a rutinizovanej práce oddelenej od ostatných sfér každodennosti vytvárajú predpoklady na zmenu chápania voľného času, na racionalizáciu a regularizáciu voľnočasových aktivít. Voľnočasové aktivity sa prestali pokladať za „stratu času“, namiesto toho získavajú status nevyhnutného kompenzačného doplnku práce, stávajú sa „prostriedkom zvyšovania produktivity a výkonnosti a základným znakom primeraného životného štandardu.“ (Wang 2000: 100)

lenovskej záhaľčivej triedy, kde okázalé plytvanie časom je znakom privilegovaného postavenia – vzťah medzi prácou a voľným časom chápe Baudrillard komplexnejšie, keď píše, že dokonca aj „zahľtenosť prácou a nedostatok voľného času sa môžu stať privilegiom manažera či vysokopostaveného úradníka.“ (Baudrillard 1998: 151)²¹ V podobnom duchu uvažuje aj Christopher Lasch (1979), keď opisuje vývoj vo vedomí amerických priemyselných vlastníkov – od vnímania robotníkov len ako producentov a ignorovania ich aktivít vo voľnom čase až po uvedomenie, že robotník môže byť „kapitalistovi“ užitočný aj ako konzument a že ekonomika založená na masovej produkcii nevyžaduje len kapitalistickú organizáciu výroby, ale aj organizáciu konzumu a voľného času.

V predchádzajúcej časti sme spomínali myšlienku U. Becka o prevrate vo vzťahu medzi prácou a životom, ktorá sa udiala v druhej polovici 20. storočia, v súvislosti so zvyšovaním priemernej dĺžky života, dlhším obdobím stráveným štúdiom a významným nárastom reálnej mzdy. Potvrdzujú to aj viaceré výskumné údaje a štatistiky. Ako uvádza Gary Cross (1993), v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia môžeme najmä v Európe zaznamenať zvyšujúci sa záujem o aktívne trávenie voľného času, čo dokumentuje na štatistikách z Veľkej Británie a Francúzska zachytávajúcích stúpajúcu participáciu obyvateľstva na športových aktivitách. Vzrástol počet športových klubov, ale tiež mužských a ženských klubov mimo oblasť športu, zvýšil sa záujem o prácu v záhrade, do-it-yourself aktivity, dobrovoľnícke, vzdelávacie i umelecké aktivity, stúpala návštevnosť miestnych knižníc, ako aj regionálnych kultúrnych centier. Tento trend bol paralelne sprevádzaný poklesom týždenného pracovného času a nárastom platenej dovolenky, aj keď v tomto prípade rozdiely medzi krajinami boli zreteľné a nie všade a vo všetkých sociálnych vrstvách bol pokles rovnako intenzívny. Veľká Británia strácala pozíciu lídra vo vytváraní podmienok pre voľný čas (vďaka vysokým nadčasom, kratším dovolenkám a neskoršiemu odchodu do dôchodku). Zvláštnym prípadom sú Spojené štáty americké, kde pracovný čas medzi šesťdesiatymi a osemdesiatymi rokmi 20. storočia sa prakticky neskrátil a v porovnaní s Európou sa tu nezlepšil ani nárok na dovolenku. (Bližšie pozri Cross 1993: 194-204)

V Európe sa však koncom sedemdesiatych rokov stal 40-hodinový týždenný pracovný čas realitou a výskumy u obyvateľov vyspelých krajín v rokoch 1977 a 1982 ukazovali, že mierne preferujú možnosť mať viac voľného času pred vyšším príjmom (i keď možnosť kratšieho pracovného času nebola natoľko

---

²¹ „Sotva je možné považovať za ideálnu takú deľbu práce, ktorá požaduje sedemdesiathodinový pracovný týždeň od lekárov, špičkových riadiacich pracovníkov a vysoko postavených štátnych zamestnancov, bez toho, aby sa bral do úvahy rytmus ich osobného života..., zatiaľ čo zvyšok obyvateľstva považuje svoju prácu za takú nudnú a nezmyselnú, že sa usiluje o skrátenie pracovného dňa a skorý odchod do penzie, pokiaľ to finančné pomery dovoľia“, všimá si tiež Riesman. (1968: 331)

uprednostňovaná ako skorší odchod do dôchodku a požiadavka na dlhšiu platenú dovolenku). Začiatkom deväťdesiatych rokov už výskumy nenaznačujú trend uprednostňovania voľného času pred možnosťou vyššieho príjmu, možno i z toho dôvodu, že voľnočasové aktivity sú v stále väčšej miere infiltrované trhom. V tomto období už môžeme hovoriť o pevnej aliancii medzi voľným časom a konzumom. (Cross 1993)

Koniec 20. a prvá dekáda 21. storočia sa vyznačujú hlbšími premenami v oblasti práce a zamestnania, ktoré majú dopad na sféru voľného času. Pracovný trh je charakterizovaný zvýšenou flexibilizáciou práce, t. j. uprednostňovaním krátkodobých kontraktov, kontraktov na obmedzenú dobu i tendenciou prechodu od klasického zamestnaneckého pomeru k voľnejším vzťahom medzi firmou a pracovníkmi. Skutočnosť, že to už nie je práca, ktorá vytvára bohatstvo, ale v súčasnosti skôr stav opačný – keď kapitál vytvára prácu, vedie k tomu, čo P. Mareš (2004) nazýva špirálou vývoja v industriálnej dobe od práce emancipujúcej k práci miznúcej. A tak popri tých, ktorí sú oslobodení od jarma námezdnnej práce vďaka tomu, že v nej nemusia tráviť toľko času, aby si zabezpečili živobytie a pre ktorých už práca nemusí byť ústredným životným záujmom, sa objavuje aj čoraz väčší podiel tých, ktorí sa nachádzajú nedobrovoľne mimo trhu práce alebo sú nútení zamestnávať sa na neistých, dočasných a krátkodobých pozíciách flexibilizovaného pracovného trhu. Aj u nich vzrastá podiel voľného času, jeho prežívanie a napĺňanie však pravdepodobne bude iné než pri prvej zmieňovanej kategórii, ktorá môže chápať svoju prácu predovšetkým ako prostriedok financovania svojich voľnočasových a rekreačných aktivít. Tieto faktory v kombinácii so zmenami v životných, reprodukčných a rodinných stratégiách súčasných mladších generácií tak vytvárajú predpoklady pre väčšiu rôznorodosť životných štýlov založených na odlišných spôsoboch trávenia voľného času a spotrebného správania.

Spomínané prístupy kladú do popredia moment previazanosti práce, spotreby a voľného času. Konzumná spoločnosť je mimoriadne výživným podhubím, v ktorom sa môže ekonomicky aj inštitucionálne rozvíjať voľný čas, vytvára prostriedky a motivuje konzumentov k tomu, aby ich v čoraz väčšej miere využívali na oddychové, rekreačné a zábavné aktivity. Produkty voľného času generujú vysoký zisk a stávajú sa súčasťou receptov na správny život. Príkladom je Veľká Británia, kde v rokoch 1979 – 1989 vzrástli výdavky na voľný čas o 150%, hoci množstvo voľného času v tom istom období narástlo len o dve percentá. (Fuchs – Weiermair 2006) Zo štrukturálneho hľadiska teda donedávna zjavná nepriama úmera medzi pracou a voľným časom (v zmysle viac pracovnej aktivity rovná sa menej voľného času) prestáva platiť. Voľný čas ovplyvňuje štruktúru profesií a zamestnanosti. Čím ďalej tým viac ľudí vo svojom zamestnaní „obsluhuje“ iných ľudí, ktorí sa v tej istej chvíli venujú

voľnočasovým aktivitám, na produkciu voľnočasových služieb je potrebné stále väčšie množstvo pracovného času. Jonathan Gershuny, ktorý sa dlhodobo venuje skúmaniu zmien v štruktúre času (tzv. *time-use research*) v medzinárodnom porovnaní predpokladá, že budúcnosť je naozaj spojená so spoločnosťou voľného času, ale v alternatívnej podobe, než predpovedali tí sociológovia, ktorí v 60. rokoch 20. storočia prognózovali blízky príchod spoločnosti voľného času²². Gershunyho tézou je, že môžeme hovoriť o nástupe spoločnosti voľného času, ale dôsledne materialistickej, v ktorej nárast voľného času zohráva kľúčovú úlohu pri udržiavaní a podpore ekonomického rastu. (Gershuny 2000: 134) Ekonomický rast už teda nie je podmienkou pre rozvoj voľného času, ale platí opačná kauzálna súvislosť – predpokladom ekonomického rastu je voľný čas. Gershuny to vysvetľuje tým, že historický rast produktivity znamená viac vyprodukovaných výrobkov či služieb za jednotku času. Ak si chce spoločnosť udržať úroveň zamestnanosti, musí zvýšiť spotrebu tovarov a služieb. Avšak na zvýšenú spotrebu tovarov a tobož na rastúcu ponuku voľnočasových služieb je treba viac času. Kde ho však vziať?

Jeden spôsob, ako sa spoločnosť vyrovnáva s touto situáciou, spočíva v tom, že ľudia, ktorí z hľadiska svojej profesie, kariérnych ambícií, nutnosti udržiavania alebo zvyšovania spoločenského statusu nemôžu výraznejšie redukovať svoj pracovný čas, sú nútení svoju zvyšujúcu sa spotrebu „napchať“ do obmedzeného úseku vyhradeného voľnému času. Tento scenár opísal už na začiatku 70. rokov Linder a vrstvu, ktorej sa týka, opísal ako ľudí s uponáhľaným voľným časom²³. Ich voľný čas je naplnený čoraz väčším množstvom aktivít, čoho výsledkom je naháňanie sa a stres v snahe stihnúť toho čo najviac. Druhým spôsobom ako sa vyrovnáť s rastom produktivity a jeho dôsledkami na spotrebu je redukcia pracovného času, aby sa mohlo zvýšiť množstvo času určeného na spotrebu. Gershuny na základe porovnávaní dát z medzinárodných výskumov ukazuje, že všeobecný trend nárastu voľného času a znižovania pracovného času je prakticky vo všetkých krajinách nespochybniteľný. Nie je však indikátorom postmaterialistickej spoločnosti, ale mechanizmom na udržanie stability spoločnosti, ktorá je stále materialistickejšou. Viac voľného času prináša viac konzumných možností i udržanie viacerých pracovných pozícií, a to i napriek rastu produktivity práce. Viac voľného času preto znamená viac práce. (Gershuny 2000: 135)

Subjektívne skúsenosti ľudí týkajúce sa ich voľného času však väčšinou nie sú v súlade s výsledkami výskumov. Väčšina ľudí je presvedčená o tom, že

---

²² Teoretické práce v 60. rokoch predpokladali, že zvyšovanie rozsahu voľného času bude mať pozitívny dopad na všestranný rozvoj osobnosti, kultiváciu potrieb jedincov a že sa tento vzťah premietne aj do ekonomického rozvoja a pracovnej sféry. S rastom voľného času sa spájali predovšetkým jeho kreatívne a satisfakčné prvky.

²³ Linder (1970) túto triedu (i v názve svojej knihy) nazýva „*the hurried leisure class*“.

majú čoraz menej voľného času. Ako si vysvetliť tento rozpor? Je to tým, že diferencovanejšia spoločnosť – z hľadiska socioekonomického postavenia, rôznorodejších foriem práce, zamestnaneckého statusu, záujmov, hodnôt i spotrebiteľských preferencií sa vyznačuje odlišným množstvom voľného času, ktorý majú jednotlivé vrstvy obyvateľstva k dispozícii. Aj preto sa voľný čas stáva významnou a často i definujúcou zložkou životného štýlu a generalizujúce tvrdenia o univerzálom narastaní voľného času, ktoré by sa malo týkať všetkých, nie sú preto namieste. Chronický nedostatok voľného času sa týka niektorých špecifických skupín obyvateľstva, nepochybne pracujúcich rodičov s deťmi či osamelých rodičov, ktorí výraznejšie pociťujú nesúlad medzi pracovným a rodinným životom. Ďalšie vysvetlenie všeobecne pretrvávajúceho pocitu nedostatku času podľa Sullivana a Gershunyho (2001) súvisí s trajektóriou individuálnych životných dráh. So zvyšujúcim sa vekom povinnosti človeka v práci i v rodinnom živote väčšinou rastú, takže keď sa sťažujeme na nedostatok času, v skutočnosti porovnávame terajšiu situáciu s predchádzajúcim životným obdobím. Pravdivý obraz by sme však dostali, ak by sme porovnávali svoje terajšie časové možnosti s časovými možnosťami starších generácií, keď sa nachádzali v rovnakej životnej fáze.

K pocitu časového stresu prispieva aj intenzívnejšia segmentácia času. Ľudia vykonávajú, simultánne či postupne, v priebehu daného časového úseku viac aktivít. Platí to predovšetkým o voľnom čase, kde je zreteľný príklon k vykonávaniu viacerých aktivít (počas týždňa, počas vikendu...), ich trvanie je kratšie, zapojenie do nich intenzívnejšie, s vyšším úsilím i vyššími vynaloženými nákladmi. Prispieva to k vnímaniu voľného času ako fragmentovaného a uponáhľaného²⁴ a stáva sa tak jednou z významných charakteristík dnešnej doby a životného štýlu viacerých skupín obyvateľstva.

Spotreba ako vyjadrenie identity

Spätosť životného štýlu so spotrebou je zjavná, v tomto texte už bolo spomínané, že sa odlišnosti v životných štýloch často redukujú len na odlišnosti v konzumnom správaní. Žijeme vo svete, v ktorom je takmer každá oblasť sociálneho správania spätá v takej či onakej podobe so spotrebou a v ktorom spotrebné aktivity dávajú význam i štruktúru každodennému životu.

Miesto, ktoré bolo v predchádzajúcich typoch spoločnosti vyhradené práci, je v konzumnom type spoločnosti vyhradené spotrebe. Predtým boli identita človeka, spôsob života a status určované jeho pracovným zaradením: človeka „robila“ jeho práca. Teraz je hodnota človeka, prestíž a postavenie charak-

---

²⁴ Túto hypotézu potvrdzujú i závery z výskumu ISSP Voľný čas a šport, ktorý sa uskutočnil na Slovensku v roku 2008. Jedna tretina respondentov v ňom deklarovala, že sa vo svojom voľnom čase cíti byť veľmi často alebo dosť často uponáhľaná, v strese; ďalších 34,9% opýtaných sa cíti byť niekedy vo svojom voľnom čase uponáhľaných či v strese. (Voľný čas a šport 2009)

terizované do veľkej miery jeho spotrebou. Na individuálnej úrovni dochádza k posunu od identity založenej prevažne na pozícií človeka v socio-ekonomickej (triednej) štruktúre k identite založenej na životnom štýle a spotrebnom správaní. Dôležitosť spotreby spočíva koniec-koncov i v tom, že v súčasnosti je to vo väčšej miere práve spotreba a nie (z dôvodov, ktoré sme už naznačili) práca, ktorá umožňuje ľuďom rozširovať sféru kontroly nad ich životmi (Lunt – Livingstone 1992; Bocoock 1993).

Je preto možné povedať, že materiálne podmienky konzumnej spoločnosti tvoria kontext pre vytváranie ľudskej identity. Ľudia v modernej spoločnosti nakupujú produkty a služby nielen kvôli ich bezprostrednému úžitku či funkcii, ktorú plnia, ale aj kvôli tomu, čo pre nich znamenajú. Neznamená to, že ich primárna funkcia nie je dôležitá, ale významy, ktoré v životoch ľudí nadobúdajú, presahujú ich úžitkovú funkciu. Určitý hlbší zmysel, ktorý spotrebiteľ produktu prisudzuje, ho môže v očiach spotrebiteľa odlíšiť od iného, podobného produktu²⁵. Spotrebným predmetom a službám je na individuálnej i spoločenskej úrovni prisudzovaný istý zmysel, ľudia ako konzumenti tieto významy odhaľujú a používajú na konštruovanie svojich súkromných i verejných svetov. (Solomon et al. 2013)²⁶ Predmety sú určované situáciou, v akej sa vyskytujú, tá im dáva zmysel, nie sú len čírou kategóriou s charakteristikou komodity. Sassatelliová si všíma, že moment nákupu tovaru či služby je len začiatkom procesu, v ktorého ďalšom priebehu sa môže spotrebiteľ snažiť preniesť tovar do iného kontextu. „Ani ten najzákladnejší druh tovaru nemá v skutočnosti nevyhnutne a neustále charakter komodity – veci môžu byť na počiatku síce komoditami, ale často končia ako niečo iné, aspoň v očiach tých, ktorí ich spotrebovávajú alebo vlastnia.“ (Sassatelliová 2014: 107) Existujú rozmanité spôsoby, ako ľudia pretvárajú a ako si privlastňujú majetok, ktorý získali na trhu. Aj preto Sassatelliová, citujúc D. Millera, považuje spotrebu „za relatívne autonómny a pluralitný proces kultúrneho sebautvárania.“ (Tamže)²⁷

---

²⁵ V tejto súvislosti je potrebné spomenúť teóriu symbolickej spotreby Jeana Baudrillarda (1998), ktorý zdôrazňuje, že sa v konzumnej spoločnosti stávame skôr konzumentmi vo veľmi širokom zmysle, než v zmysle spotreby konkrétnych predmetov. Podľa neho je súčasná spotreba založená hlavne na konzume symbolických znakov.

²⁶ Mnoho sa hovorí o sklonoch ľudí v postkomunistických spoločnostiach ku konzumnému správaniu, ako pochopiteľnej odpovedi na desaťročia života stráveného v ekonomii nedostatku. Demonstratívna či ostenatívna spotreba západných produktov, tovarov, vybraných služieb či prestížnych voľnočasových aktivít sa nestáva len významnou súčasťou identity mnohých ľudí a ich sociálneho statusu, ale získava v týchto spoločnostiach tiež významný symbolický význam – slúži ako konštrukt normality, normálnej spoločnosti. (Jehlička – Smith 2012)

²⁷ Spotrebiteľia tiež môžu používať tovar odlišne v závislosti na sociálnom prostredí, respektíve rovnaká spotrebná prax môže v čase nadobúdať rôzne významy. Sassatelliová uvádza príklad týždenného nákupu v supermarkete, ktorý môže byť vedený snahou ušetriť peniaze, ale tiež môže nadobudnúť status sviatočnej udalosti. Podobne čítanie romantického románu môže byť vedené túžbou oddať sa fantázii a relaxu alebo ako prostriedok vzdelávania a nadväzovania sociálnych kontaktov. Na pomerne frekventovaný názor o trende zmenšovania rozdielov v konzumnom správaní medzi triedami (pod vplyvom masových konzumných vzorov a pôsobením globálnej kultúry) D. Holt odpovedá tvrdením, že rozdiely medzi triedami sa môžu prejavovať viac v spôsobe používania alebo využívania určitých predmetov, než v samotnom fakte ich vlastnenia či nevlastnenia, spotreby či absencie spotreby. (Podľa Dwyer 2009)

Spotreba preniká každodenným životom nielen na úrovni ekonomických procesov, spoločenských aktivít a štruktúry domácnosti; ovplyvňuje tiež vytváranie vlastnej identity, formovanie vzťahov k druhým, rámcovanie udalostí. (Lunt – Livingstone 1992) Vlastniť, mať, disponovať, prezentovať sa a dávať – to všetko je neoddeliteľnou súčasťou jedinca, tých druhých a dynamiky ich vzájomného pôsobenia. R. Sassatelliová poznamenáva, že spotreba dosť často funguje ako vzťahový mechanizmus, t. j. ako niečo, čo je zakorenené v sociálnych vzťahoch a čo sa tiež používa na udržiavanie, vyjednávanie a zmenu vzťahov medzi ľuďmi, najmä (ale nielen) tých, ktoré prináležia sfére rodiny a domácnosti a odrážajú rolové vzťahy, hierarchie i mocenské štruktúry. Nákupným správaním môžeme potvrdzovať špecifické vzťahy k ostatným členom domácnosti. Početnosť a rozsah nákupov môže tiež odrážať hustotu sociálnych sietí jednotlivca. (Sassatelliová 2014)

Spotrebiteľia si teda vyberajú produkty, služby a aktivity, ktoré definujú ich životný štýl²⁸. Ako zdôrazňuje P. Zahradka, spotrebné výrobky spoluvytvárajú našu identitu, pomáhajú nám, úspešne zvládať naše sociálne roly, slúžia ako prostriedky komunikácie aj vyjadrenia príslušnosti k určitej sociálnej skupine. V tomto zmysle je výstižnejšie hovoriť o spotrebnej kultúre²⁹, ktorá nezahŕňa len spotrebu konkrétnych výrobkov, uspokojovanie súkromných potrieb a želaní, ale jej súčasťou je napríklad aj príslušnosť k hnutiam či subkultúram, ktoré sa vyznačujú určitým životným štýlom (spôsobom obliekania, stravovania, postojom k verejným otázkam) a ktoré sa napríklad môžu vymedzovať voči konzumnému životnému štýlu. Spotreba teda slúži aj ako prostriedok na vyjadrenie politických, etických, estetických a iných hodnôt a v tomto zmysle je potrebné vidieť jej úlohu na utváraní osobnej identity a vzťahu k druhým ľuďom. (Zahradka 2014) Prostredníctvom spotrebného správania a toho, ako predmety a služby užívame, formujeme seba samých nielen ako spotrebiteľov, ale vyjadrujeme a vytvárame tiež naše ďalšie identity a kultúrne preferencie, ktoré sú zviazané napríklad s rodom, vekom, životnou dráhou, sexualitou, etnicitou, triedou, vzdelaním a podobne. (Sassatelliová 2014) V týchto intenciách uvažoval už Max Weber, ktorý sa snažil ukázať ako sú kultúrne a symbolické aspekty spoločnosti komplementárne k ekonomickým, i to, že ľudia sa správajú nielen podľa ekonomických potrieb, ale aj symbolických významov.

---

²⁸ Imperatív voľby, ktorý je charakteristickou črtou konzumnej spoločnosti, má rôzne dôsledky. Jedným z nich je fakt, že to, čo konzumujeme, má odraz v našom spôsobe života. Sulkunen (2009) uvádza dva príklady. Nemať auto implikuje život v meste, kde má človek v dosahu všetky potrebné služby; byť vegetariánom je voľba, ktorú môžu urobiť tí, ktorí majú k dispozícii dostatočný výber vegetariánskeho jedla a často i viac času na jeho prípravu než konzumenti bežnej stravy. Akékoľvek sú naše konzumné voľby, vždy majú vplyv na to, ako využívame náš čas.

²⁹ „Spotrebnou kultúrou označujeme vzťah človeka k veciam, t. j. spôsob, akým veci užívame a ako im rozumieme.“ (Zahradka 2014: 8)

Spotreba je samozrejme stále významne spojená so sociálnou stratifikáciou a dištinkcia je považovaná za dôležitý princíp spotreby. Autori zaoberajúci sa konzumnou spoločnosťou však často upadajú do generalizujúceho stereotypu a nevnímajú sociálno-ekonomickú rôznorodosť jedincov v nej žijúcich. P. Sulkunen na margo takýchto štúdií poznamenáva, že hoci možnosť voľby ako vyjadrenie identity a autenticity zohráva veľmi významnú úlohu v živote ľudí, nie je ničím, čo neexistovalo v minulosti, ani neznamená, že možnosti ponuky sú pre každého človeka rovnako neobmedzené. Množstvo ľudí, ktorí žijú v súčasnej spoločnosti konzumnej hojnosti, nemá dostatok finančných prostriedkov, času či kultúrneho kapitálu a ich voľby sa obmedzujú len na obmedzený okruh možností výberu toho, čo budú jesť, čo si oblečú a ako stravia voľný čas. Svoje obmedzené rodinné rozpočty mívajú na relatívne úzky sortiment štandardizovaných artiklov, o čom svedčí i úspech obchodných reťazcov ako je LIDL, Wallmart a iných. Zároveň však zdôrazňuje, že dôležitým je pocit, presvedčenie o možnosti voľby a toto presvedčenie musí byť vystavené zrakom ostatných. Predpokladom osobnej nezávislosti ako významnej subjektívnej stránky individuality je odlišnosť, ktorá sa často prejavuje zreteľnejšie vo vyberavosti chudobných než v okázalej ľahostajnosti bohatých. Takto prejavovaná nezávislosť je však pochopiteľne veľmi krehká a to je dôvod, prečo si ľudia tak úzkostlivo bránia svoju osobnú autonómiu v oblasti spotreby (Sulkunen 2009) a tiež dôvod, prečo môžu byť spotrebné zvyklosti významným prejavom životného štýlu aj u tých vrstiev, ktoré sa nachádzajú skôr na nižších pozíciách v rámci socio-ekonomického spoločenského vrstvenia.

Rodinný život ako voľba

V dnešnom rýchlom sa meniacom svete dochádza k premenám aj v inštitúciách, ktoré označujeme ako stabilizujúce prvky ľudskej spoločnosti. Mení sa tvar, štruktúra i vzťahy v ľudských mikrospoločenstvách, t. j. hlavne v prostredí rodiny. Na prvý pohľad sú najzjavnejšie zmeny v demografii rodiny (pokles sobášnosti, pôrodnosti, znižovanie počtu detí v rodine, vstup do manželstva vo vyššom veku, zvyšovanie veku rodičov pri narodení dieťaťa, rast rozvodovosti, zvyšovanie počtu slobodných matiek a osamelých rodičov všeobecne). Tieto trendy sú prejavom dôležitej zmeny, ktorá sa odohráva vo sfére intimity – tou je orientácia na partnerstvo ako normu vo vnútri rodinných vzťahov. Privátna sféra je vnímaná ako oblasť individuálnej voľby a autonómie, čo má závažné dôsledky na formovanie identity v modernej spoločnosti. (Berger – Kellner 1982) Dôraz na individuálnu voľbu zároveň znamená, že aj rozhodovanie o type partnerského života či rodinného usporiadania (v zmysle vstúpiť či nevstúpiť do manželstva, mať či nemať detí) sa stáva významným prvkom životného štýlu.

Dôraz na emócie, lásku a intimitu v partnerských vzťahoch však prináša zdanlivý paradox. Tam, kde bol zväzok dvoch ľudí založený na povinnosti a záväzku (voči tradícii, zdedenému majetku, komunite, zodpovednosti za širšiu rodinu, zabezpečeniu hospodárstva) a nie na vzájomnej príťažlivosti a osobných sympatiách (tie neboli podmienkou a predpokladom uzavretia manželstva, väčšinou sa však blízky vzťah medzi manželmi rozvinul v priebehu spoločného života a kooperácie pri zabezpečovaní a plnení rodinných funkcií), bola rodina ako inštitúcia stabilnejšia, kým dnes je zväzok dvoch ľudí vstupujúcich do viac či menej formalizovaného vzťahu na základe rozvinutého intímneho vzťahu a citovej náklonnosti značne krehkejší. Ako uvádza Niklas Luhmann, silný záujem o intímne vzťahy nemusí prinášať stabilitu príslušných systémov: „Práve nádeje a očakávania, ktoré sa snažia nájsť čosi, čo chýba, naplniť čosi nenaplnené, môžu ustanovovať meradlá, ktorým buď nie je možné dostať vôbec, alebo len obtiažne“. (Luhmann 2002: 159) Fakt, že intímne vzťahy sa stávajú autonómny, prináša so sebou vysoké očakávania. Autonomizovaný manželský zväzok neposkytuje dostatočnú ochranu pred hlavným nebezpečenstvom intímnych vzťahov – ich nestabilitou, tvrdí Luhmann a odvoláva sa na empirické výskumy, ktoré potvrdzujú tendenciu intímnych vzťahov k väčšej konfliktnosti. (Tamže)

Každé manželstvo si vyžaduje aspoň čiastočnú socializáciu a resocializáciu oboch partnerov. Kým v minulosti stačilo, keď sa partneri prispôbili existujúcim pravidlám správania, v súčasnosti musia na procese (re)socializácie aktívne participovať. Ide však o kontinuálnu úlohu, pretože nová realita nemá tendenciu pretrvávajúť v nezmenenej podobe – je potrebné adaptovať sa na stále nové požiadavky.

Problém, ktorému partneri dnes čelia, spočíva v tom, ako si uchovať osobnú identitu v manželskom vzťahu, keďže zväzky vnímané ako tie, ktoré narušujú osobnú identitu (a vstup do manželstva a prijatie nových rodinných rol k nim nepochybne patria) vyvolávajú u jedincov určitú rezervovanosť. Kým v predmodernej spoločnosti bol jedinec neoddeliteľný od rol, ktoré v spoločnosti plnil, pluralizácia životných svetov³⁰ v modernej spoločnosti neumožňuje odvodzovať osobnú identitu od identifikácie s konkrétnou spoločenskou rolou (respektíve nie je možné považovať takúto identitu za kompletnú). Obidvaja partneri sú nositeľmi viacerých spoločenských rol v súkromnej sfére i mimo

---

³⁰ Pojem pluralizácia životných svetov použili Peter a Brigitte Bergerovci s Hansfriedom Kellnerom vo svojej knihe *The Homeless Mind* (1973). Špecifikum modernej spoločnosti spočíva podľa nich v pluralite životných svetov (*life-worlds*). Človek sa v rámci každodenného života pohybuje v rôznych navzájom značne odlišných sférach – každá z nich je charakterizovaná vlastným súborom významov a skúseností. Výsledkom je výrazná segmentácia (autori preferujú výraz pluralizácia) moderného života, ktorá sa však neprejavuje len na úrovni pozorovateľného sociálneho konania, ale i na úrovni vedomia. Turbulencie zrodené štruktúrami modernity vo verejnej sfére prenikajú aj do privátnej sféry a ohrozujú jej krehkú konštrukciu. Výsledkom je oslabovanie dovtedy pevných oporných bodov osobného života a obrat dovnútra, hľadanie stability vo vlastnom ja. (Berger – Berger – Kellner 1973; Giddens 1998)

domova a samotné ich manželské roly sú otvorené individuálnym interpretáciám. (Berger 2002)

Je možné sa domnievať, že súčasné manželstvá zanikajú z dôvodov, ktoré sú triviálne v porovnaní s tými, pre ktoré sa končili manželstvá v predchádzajúcich generáciách. Neznamená to však, že manželstvá boli v minulosti lepšie, ľudia len mali oveľa nižšie očakávania od manželstva ako inštitúcie, ktorá má zabezpečovať šťastie a sebarealizáciu. Stále viac ľudí však už nie je ochotných zotrvať vo vzťahoch, ktoré nie sú v súlade s ich vlastnými a neustále expandujúcimi potrebami. Výsledkom je všeobecná opatrnosť v záležitostiach intimity. (Dizard – Gadlin 1990) Prejavuje sa to zvyšujúcim sa počtom tých, pre ktorých je vhodnejšou stratégiou neviazať sa stálym či dlhodobým vzťahom, rodičovstvom, klasickým rodinným spoložitím – sociológovia a demografi hovoria v tejto súvislosti o fenoméne „singles“ ako o určitom druhu životného štýlu. (Drotován – Bleha 2008) Na jednej strane máme teda časť populácie (je to stále na Slovensku pomerne výrazná väčšina) aspirujúcej na život ponúkajúci tradičné rodinné strasti a slasti, ktorá je ochotná podriaďiť sa záväzkom a obmedzeniam, ktoré sú však vyvážené príslubom istoty a stability. Na druhej strane je pre mnohých – v dobe kladúcej dôraz na ekonomický úspech, konzum a slasť – vhodnejšou stratégiou neviazať sa stálym či dlhodobým vzťahom, rodičovstvom, klasickým rodinným spoložitím. Zdá sa, že približne pre tretinu populácie³¹ môže byť odpoveďou na výzvy konzumnej spoločnosti vyžadujúcej flexibilného a pohyblivého človeka stratégia, ktorú A. R. Hochschildová (2003: 125) nazýva stratégiou emocionálneho manažmentu, t. j. rozvinutou schopnosťou limitovať emocionálne kontakty, keďže táto stratégia pomáha adaptovať sa na prežitie v kultúre súčasného kapitalizmu.

Ale aj časť jedincov, ktorí vstupujú do manželského zväzku, sa prejavuje nižšou toleranciou akceptovať obmedzenia, ktoré sú stavebným kameňom rodinného života. Aj preto v rodinných štatistikách zaznamenávame stúpajúcu krivku rozvodovosti či pokles podielu viacdenných rodín, ktorý sa prejavuje v slovenských podmienkach najmä ako nárast podielu jednodenných rodín. A aj preto už nie je charakteristickou črtou tejto doby povinnosť splodiť potomstvo a vstúpiť do manželstva, ale individualistické právo na dieťa, hoci aj mimo manželstva³². Rodina už nie je cieľom, ale sa stáva nástrojom osobnej realizácie, inštitúciou, v ktorej subjektívne práva a túžby prevažujú nad kategorickými záväzkami. Zo záväznej inštitúcie sa transformuje na pružné citové zariadenie. To podľa Lipovetskeho znamená realizáciu túžby mať deti vtedy, kedy chceme a v počte, aký vyhovuje novej dynamike individualizmu.

³¹ Ide o odhad I. Možného. (2006: 275-276)

³² V roku 2013 sa až 37 percent detí na Slovensku narodilo mimo manželstva, čo je dosiaľ najvyšší podiel detí narodených mimo manželstva u nás. V roku 1989 to bolo iba 7 %. (Pohyb obyvateľstva...)

(Lipovetsky 1999) Mat' či nemať deti, mať ich s partnerom či bez neho, mať či nemať partnera sa stáva voľbou, ktorá stále pri väčšom počte ľudí nemá charakter nespochybniteľného záväzku, nie je vykonávaná pod tlakom tradície, ale sa stáva osobnou a individuálnou voľbou, ktorá ovplyvňuje do veľkej miery spôsob života, životný štýl a determinuje voľby aj v ostatných oblastiach, ktoré sme vymedzili ako významné pre podoby životného štýlu jedincov v súčasnej spoločnosti.

Záver

Opísané zmeny v uvedených oblastiach (práce, voľného času, spotreby i rodinného života) naznačujú, že život ľudí v súčasných moderných spoločnostiach sa mení v smere výraznejšej diferenciacie, a to nielen vo sfére tradičných sociálnych rozdielov, ktoré sú reprezentované rozdielmi v príjmoch a socio-profesijnom postavení, ale čoraz viac i v oblastiach, ktoré donedávna dávali ľuďom istotu určitej stability a trvalosti. Táto diferenciacia má ambivalentný charakter – je čiastočne záležitosťou slobody voľby i determinantom nutnosti voľby. Neustále voľby sú záležitosťou každodennosti a človek im je vystavený v najrôznejších situáciách.

Životný štýl môžeme na záver vymedziť jednak ako v danom čase prevažujúce spôsoby správania súvisiace s rozhodovaním ako naložiť so svojimi peniazmi a s časom, ktorý majú jedinci k dispozícii, a tiež ako hodnoty a postoje, ktoré sa k týmto spôsobom správania vzťahujú. V danom čase preto, lebo názory a postoje ľudí (napríklad k spôsobu stravovania, k fyzickej aktivite, pracovnej kariére, politickému či komunitnému angažovaniu, rodovým rolám mužov a žien, spôsobu trávenia dovolenky, dôležitosti rodinného života atď.) a v dôsledku toho aj ich životné štýly, sa môžu v čase meniť a vyvíjať.

D. Bell koncom 80. rokov minulého storočia, v predhovore k novému vydaniu svojej známej knihy (česky 1999) písal o tom, že legitimizácia spoločenského správania sa presúva z oblasti náboženstva do oblasti modernej kultúry. Kyvadlo legitimizácie ľudského konania sa presúva zo strany sebazaprenia, dôrazu na charakter, cieľavedomosť a jednotu mravného poriadku do polohy uvoľnenia, smerom k expresívnemu správaniu jednotlivca, na osobnosť, ktorá sa snaží o budovanie vlastnej identity prostredníctvom hľadania a zdôrazňovania individuálnej odlišnosti. „Zdrojom uspokojenia a kritériom žiaduceho spoločenského správania sa nestáva práca, ale životný štýl.“ (Tamže: 21) Aj v podmienkach nových demokracií došlo k zmene zo stavu, keď štátny socializmus zabezpečoval relatívne stabilný a regulovaný životný štýl s jedným garantovaným zamestnaním, voľným časom počas víkendov, obmedzenou ponukou tovaru a nedostatočných služieb a štedro platenou (pretože lacnou) dovolenkou v geograficky obmedzenom priestore. (Williams – Baláz 2000) Všetky tieto atribúty sa zmenili a hoci nie je možné tvrdiť, že sociálne triedy,

vzdelanie, rodová identita a pod. boli nahradené životnými štýlmi, dnes vieme, že ak chceme skúmať životný štýl, je potrebné, aby sme ho neskúmali len ako sekundárny jav, ktorý je odvodeninou a vyjadrením sociálneho rozvrstvenia, ale ako významný fenomén, ktorého väzby na socio-ekonomické pozície už nie sú také pevné a jednoznačné.

Ivan Chorvát pôsobí ako docent na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, sociológiu vyučuje aj na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave. Vo svojej výskumnej práci sa zameriava na sociologické skúmanie rodiny, turizmu, spotreby a životného štýlu i na štúdium sociologických teórií. Je autorom monografií Cestovanie a turizmus v zrkadle času (2007), Muž – otec v súčasnej rodine (1999), spoluautorom publikácie Voľnočasové aktivity obyvateľov Slovenska (2011) a editorom zborníka Premeny rodiny v urbánnom prostredí (2002).

LITERATÚRA

- BAUDRILLARD, J., 1998: The Consumer Society. Myths & Structures. London, Thousand Oaks and New Delhi: SAGE Publications.
- BAUMAN, Z., 2002: Tekutá modernita. Praha: Mladá fronta.
- BAUMAN, Z., 2003: Svoboda. Praha: Argo.
- BELL, D., 1999: Kulturní rozpory kapitalismu. Praha: Sociologické nakladatelství.
- BECK, U., 2004: Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně. Praha: Sociologické nakladatelství.
- BERGER, B., 2002: The Family in the Modern Age. More than a Lifestyle Choice. New Brunswick and London: Transaction Publishers.
- BERGER, P. L. – KELLNER, H., 1982: Marriage and the Construction of Reality. In: Anderson, M. (ed.) The Sociology of the Family: Selected Readings (Second Edition). Hamondsworth: Penguin Books, p. 302-323.
- BERGER, P. L. – BERGER, B. – KELLNER, H., 1973: The Homeless Mind: Modernization and Consiousness. New York: Random House.
- BOCOCK, R., 1993: Consumption. London and New York: Routledge.
- BOURDIEU, P., 2010: Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste. London: Routledge.
- CROSS, G., 1993: Time and Money. The Making of Consumer Culture. London and New York: Routledge.
- DAHRENDORF, R., 1991: Moderný sociálny konflikt: Esej o politike slobody. Bratislava: Archa.
- DIZARD, J. E. – GADLIN, H., 1990: The Minimal Family. Amherst: The University of Massachusetts Press.
- DROTOVÁN, M. – BLEHA, B., 2008: Analýza fenoménu singles v Európe a na Slovensku. Sociológia 40, 1, 62-81.
- DUFFKOVÁ, J. – URBAN, L. – DUBSKÝ, J., 2008: Sociologie životního stylu. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.

- DWYER, R. E., 2009: Making a Habit of It. Positional Consumption, Conventional Action and the Standard of Living. In: *Journal of Consumer Culture* Vol. 9 (3), s. 328-347.
- FEATHERSTONE, M., 1991: *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage.
- FUCHS, M. – WEIERMAIR, K., 2006: Leisure Preference, Human Capital, Investment and Labour Supply: An Economic Analysis with Tourism Students. In: *Time Shift, Leisure and Tourism. Impacts of Time Allocation on Successful Products and Services*. Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH & Co., p. 49-62.
- GERSHUNY, J., 2000: *Changing Times: Work and Leisure in Postindustrial Society*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- GIDDENS, A., 1998: *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- GIDDENS, A., 1991: *Modernity and Self-Identity*. Stanford: Stanford University Press.
- GOODE, William J. Individual and Corporate Responsibility in Family Life. In: *American Behavioral Scientist*, 1972, Vol. 15 No. 3, p. 421-443.
- HOCHSCHILD, A. R., 2003: *The Commercialization of Intimate Life: Notes from Home and Work*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- CHORVÁT, I., 2013: Význam teórie Pierra Bourdieua pre sociologické skúmanie životného štýlu. In: Tížik, M. (ed.) *Pierre Bourdieu ako inšpirácia pre sociologický výskum*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 98-119.
- JACYNO, K., 2012: *Kultura individualismu*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- JEHLIČKA, P. – SMITH, J., 2012: Sustainability and the Urban Peasant: Rethinking the Cultural Politics of Food Self-provisioning in the Czech Republic. In: Zahradka, P. – Sedláková, Renata (eds.): *New Perspectives on Consumer Culture Theory and Research*. Newcastle upon tyne: Cambridge Scholars Publishing, p. 78-96.
- KELLER, J., 2011: Koncept postindustriální společnosti a jeho slabiny. In: *Sociológia – Slovak Sociological Review*, Vol. 43, č. 4, s. 223-236.
- KELLER, J., 2010: *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KUBÁTOVÁ, H. a kol., 2013: *Ways of Life in the Late Modernity*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- KUBÁTOVÁ, H., 2010: *Sociologie životního způsobu*. Praha: Grada.
- LASCH, Ch., 1979: *The Culture of Narcissism. American Life in An Age of Diminishing Expectations*. New York: Warner Books Edition.
- LINDER, S. B., 1970: *The Hurried Leisure Class*. New York: Columbia University Press.
- LINHART, J., 1996: Styl životní. In: *Velký sociologický slovník*. Praha: Nakladatelství Karolinum, s. 1146-1147.
- LINHART, J., 1969: Úloha životního stylu a spotřeby při vytváření sociální stratifikace. In: Machonin, P. a kolektiv, *Československá společnost*. Bratislava, Epoque, s. 211-235.
- LIPOVETSKY, G., 2007: *Paradoxní štěstí. Esej o hyperkonzumní společnosti*. Praha: Prostor.
- LIPOVETSKY, G., 1999: *Soumrak povinnosti. Bezbolestná etika nových demokratických časů*. Praha: Prostor.

- LORENZEN, J. A., 2012: Going Green: The Process of Lifestyle Change. *Sociological Forum*, Vol. 27, No. 1, March 2012.
- LUHMANN, N., 2002: *Láska jako vášeň. Paradigm lost*. Praha: Prostor.
- LUNT, P. – LIVINGSTONE, S., 1992: *Mass Consumption and Personal Identity*. Buckingham: Open University Press.
- MACHONIN, P. – TUČEK, M., (eds.) 1996: *Česká společnost v transformaci*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MAREŠ, P., 2004: Od práce emancipující k práci mizející. In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, Vol. 40, No. 1-2, s. 37-48.
- MOŽNÝ, I., 2006: *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- NASSEHI, A., 2000: Funkcionálně diferencovaná společnost. In: Pongs, A., *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Praha: ISV nakladatelství.
- PÁČL, P., 1996: Čas volný. In: *Velký sociologický slovník*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- PETRUSEK, M., 2000: „Pierre Bourdieu – od Kabyľů k 'velké sociologické teorii'“. In: *Pierre Bourdieu. Nadvláda mužů*. Praha: Nakladatelství Karolinum, s. 113-137.
- PETRUSEK, M. – BALON, J., 2011. *Společnost naší doby*. Praha: Academia.
- Pohyb obyvatelstva v Slovenskej republike v roku 2013. *Pramenné dielo*. Bratislava: Ústredie ŠÚ SR, 2014.
- RIESMAN, D., 1968: *Osamělý dav. Studie o změnách amerického charakteru*. Praha: Mladá fronta.
- SASSATELLIOVÁ, R., 2014: Sociologie spotřeby: jednání, distinkce a identita. In: Zahrádka, P. (ed.) *Spotřební kultura: historie, teorie a výzkum*. Praha: Academia, s. 87-113.
- SOLOMON, M. R. – BAMOSSY, G. J. – ASKEGAARD, S. T. – HOGG, M. K., 2013: *Consumer Behaviour. A European Perspective (Fifth Edition)*. Harlow: Pearson Education.
- SULKUNEN, P., 2009: *The Saturated Society*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
- SULLIVAN, O. – GERSHUNY, J., 2001: Cross-national changes in time-use: some sociological (hi)stories re-examined. In: *British Journal of Sociology*, 52/4, p. 331-347.
- ŠAFR, J., 2012: Životní styl po roce 1989. In: Patočková, V. a kol., *Kultura v krajích České republiky*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, s. 231-265.
- ŠAFR, J., 2008: Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky.
- ŠMÍDOVÁ, O., 1992: Životní styl a styl života. In: Alan, J. – Machonin, P. (eds.) *Jak se dělá sociologický výzkum*. Praha: Nakladatelství Karolinum, s. 128-134.
- URRY, J., 2002: *The Tourist Gaze (Second Edition)*. London, Thousand Oaks and New Delhi: SAGE Publications.
- Voľný čas a šport. ISSP na Slovensku 2006 – 2008, 2009: *Pramenná publikácia (zostavovateľka M. Piscová a kol.)*. Sociologický ústav SAV v Bratislave a Filozofická fakulta UK v Bratislave – Katedra sociológie.

- WANG, N., 2000: *Tourism and Modernity: A Sociological Analysis*. Oxford: Elsevier Science Ltd.
- WEBER, M., 1946: *Economy and Society*. Oxford: Oxford University Press.
- WILLIAMS, A. M. – BALÁŽ, V., 2000: From Collective Provision to Commodification of Tourism? In: *Annals of Tourism Research*, Vol. 28, No. 1, s. 27-49.
- ZAHRÁDKA, P., 2014: Úvod do historie, teorie a výzkumu spotřební kultury. In Zahrádka, P. (ed.), *Spotřební kultura: historie, teorie a výzkum*. Praha: Academia, s. 7-20.